

*Мы брошены, покинуты
В жертву горестной нужде...
Мы – по всей земле раскинуты,
Нет приюта нам нигде!..
В день Христова Воскресения
Дайте сиротам приют!
Пусть цветы хоть на мгновение
В сердце детском зацветут!..*
А. Георгиева. Дети улицы.

Доброчинні товариства опіки дітей в Одесі (друга половина XIX – початок XX століть)

З другої половини XIX ст. у Російській імперії разом з державною та приватною опікою активно почала розвиватися громадська доброчинність. Це було пов'язане із суттєвими змінами у російському законодавстві, згідно з якими право на затвердження статутів нових громадських об'єднань отримав міністр внутрішніх справ. Крім того, розвиток капіталістичних відносин сприяв маргіналізації та зубожінню населення, особливо вразливою категорією якого були діти. Діяльність громадських доброчинних спілок мала найрізноманітнішу спрямованість: медична допомога, допомога учням і студентам, нужденним (жебракам) тощо. Об'єктами філантропічної діяльності товариств часто ставали жінки й діти, у першу чергу діти, які залишалися без піклування батьків.

Досить розповсюдженим явищем було перебування товариств допомоги дітям під заступництвом представників імператорської родини. Так, Товариство піклування про бідних і хворих дітей знаходилося під патронатом великої княгині Єлизавети Маврикіївни [1], Товариство виховно-виправних притулків для малолітніх злочинців – імператора Миколи II [2]. Підпорядковувалися та звітували доброчинні товариства різним міністерствам і відомствам, переважна більшість – міністерству внутрішніх справ, а товариства, що опікувалися малолітніми злочинцями та підсудними, – міністерству юстиції.

Найбільш поширені форми опіки дітей громадськими об'єднаннями були реалізовані у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Харкові, Одесі.

Найдавнішою в Одесі громадською організацією, яка опікувалася дітьми, стало Одеське жіноче благодійне товариство, створене в 1829 р. графинями Є.К. Воронцовою та Р.С. Едмен [3, 124]. Воно підпорядковувалося імператорському Людинолюбному товариству. 1 березня 1834 р. за його сприяння в передмісті Одеси урочисто був відкритий сирітський будинок для 45 дітей, а в 1835 р. в ньому вже виховувалось 60 хлопчиків і дівчаток. Діти вивчали Закон Божий, письмо, читання, священну історію, арифметику, церковний спів та інші предмети. Хлопчиків віддавали навчатися ремеслам, на заводи, дівчат – доброчинцям, які мали забезпечити їхній майбутній добробут. З 1834 р. по 1840 р. заклад закінчили 114 дітей [3, 125].

У пізніших звітах Товариства вказується на заснування Благовіщенського сирітського будинку для дівчаток та Михайло-Семенівського – для хлопчиків [4]. Але яке вони мали відношення до сирітського будинку, з'ясувати поки що не вдалося.

Благовіщенський сирітський будинок мав три відділення – для немовлят, дітей від

двох до семи років та для сиріт старшого віку. Утримувалися діти за рахунок стипендій приватних благодійників і установ: серед них були пансіонери міського сирітського суду, міської управи, управління Товариства південно-західних шляхів. [4, 6–7]. При Михайло-Семенівському сирітському будинку функціонувало народне училище, в якому хлопчики навчалися різним ремеслам [5, 7].

Також Жіноче благодійне товариство підтримувало неповні сім'ї з дітьми, виділяючи їм щомісячно 5 руб. за рахунок приватних пожертв [4, 32].

Зовсім інше призначення мав Одеський опікунський комітет про годувальниць та їхніх дітей, заснований 15 березня 1857 р. Ідея його створення належала доктору С.І. Лінку, а серед засновників бачимо графа О.Г. Строганова. У 1853 р. складений проект, а 1857 р. – затверджений статут комітету [6, 3–4]. Почесним президентом його був одеський градоначальник. Опікунами ставали особи, які одноразово пожертвували 50 руб. сріблом та більше. Почесними членами – ті, хто жертвував не менше 15 руб. сріблом щорічно [7, 3–4]. Головною метою діяльності Комітету була турбота про забезпечення сімей здоровими морально і фізично годувальницями та одночасно – піклування про покращання побуту дітей самих годувальниць [8, 10]. Комітет навіть видавав по 20–30 руб. сріблом – заохочувальні нагороди жінкам, що зразково поводитись та вигодували здорових дітей [7, 8].

Піклування про підкинутих дітей здійснювало Товариство опіки немовлят та породіль, статут якого затверджений міністром внутрішніх справ 18 квітня 1873 р. Ця організація видавала щомісячну допомогу найбіднішим матерям для того, щоб вони не кидали дітей, а залишали їх при собі.

Товариство утримувало Павлівський притулок, який функціонував з 1 серпня 1864 р. Міське громадське управління відвело місце для приміщення притулку, а його проект безплатно розробив архітектор Отон [9, 4]. У притулку тимчасово перебували немовлята тих матерів, які не мали можливості доглядати дітей без сторонньої допомоги і могли приходити до притулку декілька разів на день, щоб годувати їх грудьми. Сюди поліція доставляла також підкидьків [10, 1–2]. Немовлят-підкидьків у притулку обов'язково хрестили. На всіх дітей заводили спеціальні списки, де зазначали день надходження сироти, день хрещення, прізвище, яке надавалось у притулку, особливі прикмети, назву хвороби, якщо дитина була хворою, день смерті, якщо вона померла, особу, яка передала немовля до притулку. Діти невідомих батьків у 10 років передавались до міського сирітського будинку, а підкидьки з фізичними вадами – до богоугодних закладів [10, 12].

У серпні 1875 р. в Павлівському притулку перебували 40 хлопчиків та 31 дівчинка. Вражає надзвичайно високий рівень смертності серед дітей: зі звітів видно, що з 1 серпня 1864 р. по 1 серпня 1876 р. опікувались 837 дітей, з них 88 були усиновлені, 88 – повернуті рідним, померли 574 дитини, залишились у притулку 87 сиріт [9, 6].

При притулку діяли пологове відділення, повивальна школа з 1–2 річним терміном навчання та амбулаторна лікарня з аптекою для хворих жінок і дітей, яка надавала безкоштовну акушерську допомогу найбільшому населенню Одеси вдома у хворих [11, 3].

Діти найбільш вразливих верств населення і сироти у другій половині XIX – на початку XX ст. були об'єктом піклування і станових товариств. Наприклад, Одеське міщанське товариство утримувало притулок (“убежище”), статут якого був затверджений 7 липня 1883 р. До нього приймалися діти виключно найбільш вразливих міщан християнського віросповідання, переважно – круглі сироти обох статей від 5 до 10 років. Він був розрахований на 20 осіб. Діти приймалися або безоплатно, або зі зменшеною платою, або за рахунок доброчинців. Якщо з відсотків на пожертвуванні благодійником кошти можна було утримувати хоча б одного вихованця, то така особа здобувала звання почесного опікуна притулку [12, 1–3].

Діти навчалися за програмою народних училищ, їм викладали церковний спів,

гімнастику, ремесло та рукоділля. Після завершення навчання вихованців повертали батькам або родичам, круглих сиріт віддавали навчатися ремеслу чи торгівлі [12, 7–8]. За період з 1883 р. по 1909 р. у закладі опікувались 7991 особа, на кожну з них на добу витрачались майже 36 коп. [13, 4].

Серед національних товариств можна виділити насамперед єврейські. Товариство піклування про бідних і безпритульних єврейських дітей міста Одеси, яке виникло у 1899 р., утримувало дитячу безплатну їдальню, денний притулок, інтернат та майстерню рукоділля для матерів [14, 3]. Товариство здійснювало допомогу не лише безпосередньо дітям-сиротам, а й батькам – у вигляді надання роботи, позик. Найбідніші родини отримували вугілля, мацу. У їдальні годували від 130 до 280 дітей [14, 9; 14, 25].

Товариство допомоги бідним євреям 1 березня 1905 р. прийняло у своє відання від учителя Когона (він став завідувачем закладу) спеціальний притулок для глухонімих єврейських дітей. Цей заклад став першою і єдиною на той час в Росії школою для глухонімих єврейських дітей. Тут навчали усній мові, грамоті, молитвам давньоєврейською мовою, ремеслам. Викладання проводилось за програмою урядових шкіл для глухонімих. 1 липня 1906 р. притулок був переведений у спеціально орендоване приміщення на Колонтаївській вулиці, буд. 19 і до 1912 р. розташовувався за цією адресою [15, 6]. У притулку навчались 23 дитини у віці від 9 до 13 років. Утримувався заклад за рахунок коштів від кухлевого збору (500 руб.), єврейського поховального братства (240 руб.), разових пожертв, постійних членських внесків та прибутків від вистав (4,5 тис. руб.) [15, 11].

Опіка дітей з фізичними вадами не обмежувалась діяльністю лише єврейських організацій. Ідея влаштування в Одесі школи для виховання сліпих дітей виникла ще у 1883 р., а на початку 1887 р. – реалізована. Цікаво, що початковий капітал на здійснення цього задуму був зібраний за рахунок штрафів, які запровадив голова південно-західних залізниць за простоювання вагонів в Одеському порту (3 руб. з вагона за кожну добу). На 1 січня 1887 р. назбиралась сума понад 67 тис. руб. [16, 259].

11 квітня 1887 р. у залі міської думи зібралися 17 членів-засновників Одеського відділення Маріїнського опікунства допомоги сліпим дітям, які обрали членів правління: Н.М. Зелену – дружину градоначальника контр-адмірала П.О. Зеленого, міського голову Г.Г. Маразлі, губернського предводителя дворянства І.І. Куриса та інших [17, 3–4]. На першому ж засіданні було прийняте рішення про відкриття школи для 10 сліпих хлопчиків. З цією метою один з місцевих мешканців – дворянин М.Ф. Маврогордато надав 1 тис. руб. для наймання приміщення та початкове обладнання. Школа почала функціонувати з 1 грудня 1887 р. [17, 5–6]. Усього в Російській імперії на 1891 р. діяло 11 училищ (шкіл) для сліпих, зокрема в Києві, Харкові, Кам'янці-Подільському та Одесі [18, 334].

Опіка хворих дітей – окремий напрям добродійної діяльності громадськості. Його в Одесі реалізовувало Товариство піклування про хворих дітей, створене 4 жовтня 1887 р. [19, 3]. За статутом воно мало право влаштовувати лікарні, амбулаторії, літні санітарні станції. Кошти Товариства склалися зі щорічних та разових членських внесків, платні за лікування, пожертв речами та грошима, нерухомого майна, прибутків від вистав, концертів, публічних читань тощо [20, 1; 20, 4]. Головою товариства обрана Л.І. Курис, заступником голови – Н.Я. Шведова, скарбничим – Н.К. Вейс, секретарем – А.Ю. Тимченко. Правління лікарів очолив доктор Томашевський [19, 3].

18 травня 1888 р. біля Хаджибейського лиману на хуторі Усатово у найманому приміщенні була відкрита санітарна станція, розрахована на 30 пацієнтів. Вона діяла лише до 5 вересня і за цей час прийняла 62 дитини. Товариство розпочало будівництво власного приміщення станції на зібрані кошти, яке було закінчене 23 травня 1890 р. З 3 червня по 25 серпня 1890 р. на станції лікувалися 116 дітей, з них безкоштовно – 45, інші за незначну

плату “соразмерно со своим имущественным состоянием” [21, 15].

Для влаштування амбулаторної лікарні член ради Товариства О.О. Мочутковський у пам'ять про свою матір збудував власним коштом будинок на відведеній містом ділянці у 500 кв. саженів [19, 6–7]. 15 травня 1890 р. амбулаторія розпочала прийом відвідувачів. А вже до 1 жовтня 1890 р. у ній отримали допомогу 3015 хворих дітей, були надані 6389 консультацій і 376 ванн. Перевага у направленні до санітарної станції та амбулаторії надавалася круглим сиротам, дітям найбідніших батьків та вихованцям одеських добродійних установ. На станцію не приймалися діти молодше 2 років і старше 13 років (хлопчики) та 15 років (дівчатка) [21, 10; 21, 16].

Важливим напрямом благодійності у другій половині XIX – на початку XX ст. було прагнення забезпечити дітей від впливу злочинного світу. Адже діти, позбавлені батьківського піклування, жебракуючи, часто ставали і об'єктами, і суб'єктами різноманітних порушень закону – крадіжок, хуліганств тощо. Робота з такими підлітками була предметом діяльності спеціальних організацій. Наприклад, Одеське товариство виховно-виправних притулків для малолітніх злочинців, що існувало з 1885 р., опікувало майже 50 дітей віком від 10 до 19 років, переважали 14–17-річні, в основному засуджені вперше. Найбільше серед них було дітей міщан: у 1910 р. їх нараховувалося 33, тоді як селянських дітей – 17, дворянських – 1 [2, 19]. На кошти Товариства діяв виправний притулок для неповнолітніх хлопчиків. У 1901 р. Товариство заснувало притулок для дівчаток віком від 10 до 14 років, куди потрапляли за рішенням суду, жебрачки, безпритульні та бездоглядні.

У притулках надавалася початкова освіта за програмою народних училищ. Діти навчалися домашньому господарству і ремеслам [22, 7]. При завершенні терміну перебування у притулку підопічні отримували від Товариства взуття, одяг, білизну, по можливості – грошову допомогу. Товариство підшукувало вихованцям роботу [22, 10].

Подібні функції виконувало з 1914 р. Одеське товариство патронату над неповнолітніми, яке здійснювало допомогу й заступництво неповнолітнім особам, притягнутим до суду й слідства; дітям, які звільнялися з місць позбавлення волі, а також тим, хто “постраждав від злочинів або перебував під впливом середовища, що негативно впливало на їхню моральність” [23, 1].

На думку С.В. Бахрушина, опікуна відомого московського Рукавишниковського притулку, головним призначенням виправних притулків було недопущення морального падіння дитини, проведення заходів попереджувального характеру. Тому важливе значення набувала професійна освіта, влаштування спеціальних бірж праці для малолітніх, розвиток позашкільної освіти – клубів, загальноосвітніх читань тощо [24, 405].

Фізичний і духовний розвиток дітей також мав важливе значення для суспільства. Одеське товариство сприяння фізичному вихованню влаштовувало безкоштовні екскурсії дітей на Ланжерон (21 травня 1896 р. в одній з таких екскурсій взяли участь майже 900 дітей шкільного віку), організувало уроки плавання для навчальних закладів, відкрило школу плавання при відділенні Чорноморського яхт-клубу, яку відвідували підлітки від 11 до 20 років, проводило також уроки греблі. На Великому Фонтані функціонували дві дитячі колонії для дівчаток і хлопчиків – вихованців міського і народного училищ [25, 5–9]. Почесним головою Товариства був Г.Г. Маразлі, почесними членами – Н.М. Зелена, О.П. Демидова Сан-Донато, В.М. Лігін, П.Ф. Лесгафт [25, 3].

Підсумовуючи, слід зазначити, що опікою дітей в Одесі займалися гендерні, станові, національні товариства, які створювали та утримували різноманітні заклади – притулки, сирітські будинки, колонії. Громадськість піклувалася про дітей різних вікових категорій: немовлят, шкільного віку. Підтримку знаходили як підкидьки, так і діти, що мали родину, здорові та з фізичними вадами. Метою діяльності громадських фондаций

було виховання підлітків, попередження жебрацтва, надання початкової освіти, навчання ремеслам, виправлення малолітніх злочинців, лікування, фізична підготовка, а також матеріальна допомога найбіднішим батькам, їхнє працевлаштування. Суттєвою проблемою для добротних закладів була велика смертність їхніх вихованців. Існували товариства за рахунок членських внесків, добровільних приватних пожертв, прибутків від вистав, концертів тощо. Історичний досвід діяльності благодійних товариств міста Одеси може бути використаний і сьогодні.

¹ “О благотворительных обществах и помощи” // Державний архів Харківської області. – Ф. 3. – Оп. 283. – Спр. 152. – Арк. 3.

² Отчёт состоящего под Высочайшим Его Императорского Величества покровительством Одесского общества воспитательно-исправительных приютов для малолетних преступников за 1910 год и смета на 1911 год. – Одесса: Типо-лит. М. Железняк, 1911. – 57 с.

³ Сиротский дом Одесского женского Благотворительного общества (письмо к Л.К.) // Одесский вестник. – 1840. – № 31–32. – 20 апр. – С. 123–125.

⁴ Краткий отчёт о деятельности Одесского женского благотворительного общества за 1883 г. – Одесса: В тип. Алексомати, 1884. – 47 с.

⁵ Благотворительные учреждения Императорского Человеколюбивого общества в Киеве, Одессе и Алушке. – Б.м., б.г. – 13 с.

⁶ Отчёт попечительного комитета о кормилицах и их детях за 1858 г. – Одесса: В тип. Л. Нитче, 1859. – 11 с.

⁷ Устав попечительного комитета о кормилицах и их детях. – Одесса: В тип. Л. Нитче, 1858. – 14 с.

⁸ Отчёт Одесской лечебницы для приходящих и Одесского попечительного комитета о кормилицах и их детях за 1859 г. – Одесса: В тип. Л. Нитче, 1860. – 19 с.

⁹ Отчёт о деятельности Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1875–1876 гг. Год двенадцатый. – Одесса: Тип. П. Францова, 1876. – 15 с.

¹⁰ Устав Одесского общества для призрения младенцев и родильниц. – Одесса: Тип. П. Францова, 1873. – 17 с.

¹¹ Устав Одесского общества для призрения младенцев и родильниц. – Одесса: “Славянская” тип. Е. Хрисогелос, 1917. – 15 с.

¹² Устав Убежища для детей Одесского мещанского общества. – Одесса: Тип. Р. Гелертера, 1884. – 8 с.

¹³ Отчёт правления убежища для детей Одесского мещанского общества за 1909 год. – Одесса: “Экономич. тип.”, 1910. – 16 с.

¹⁴ Отчёт о деятельности правления Общества попечения о бедных и бесприютных еврейских детях г. Одессы в 1901 году. Год третий. – Одесса: Тип. Исаковича и Бейленсона, 1902. – 65 с.

¹⁵ Отчёт о состоянии школы-приюта для еврейских глухонемых детей в г. Одессе за 1905–1911 годы. – Одесса: Тип. Р. Каминского, 1912. – 49 с.

¹⁶ Хроника русской благотворительности // Детская помощь. – 1893. – № 9. – С. 259.

¹⁷ Отчёт о деятельности Одесского отделения Мариинского попечительства для призрения слепых за 1887 год. – Одесса: Тип. “Одес. листка”, 1888. – 16 с.

¹⁸ Общее собрание Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых // Детская помощь. – 1891. – № 14. – С. 334–335.

¹⁹ Отчёт Совета Общества попечения о больных детях г. Одессы с 4-го октября 1887 г. по 1-е января 1889 г. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1889. – 25 с.

²⁰ Устав Общества попечения о больных детях г. Одессы. – Одесса: [1887]. – 16 с.

²¹ Протоколы общих собраний членов Общества по попечению о больных детях города Одессы за 1890 год. – Одесса: Тип. Штаба Одес. Воен. округа, 1891. – 17 с.

²² Устав Одесского воспитательно-ремесленного приюта для несовершеннолетних женского пола. – Одесса: Тип. “Полюза” Я.В. Гринзафта, б.г. – 10 с.

²³ Устав Одесского общества патроната над несовершеннолетними. – Одесса: “Славянская” тип. Е. Хрисогелос, 1914. – 25 с.

²⁴ Бахрушин С.В. К вопросу о постановке дела исправительного воспитания малолетних (выдержки из заявления, поданного попечителем Городского Рукавишниковского приюта в Московскую городскую Думу, 20 ноября 1916 г.) // Призрение и благотворительность. – 1917. – № 5. – С. 381–406.

²⁵ Отчёт о деятельности Одесского общества содействия физическому воспитанию детей за 1896 год. – Одесса: Тип. Высоч. утв. Южно-Русского о-ва Печат. дела, 1897. – 48 с.